

*Szmodis Jenő egyetemi adjunktus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogelméleti Tanszék*

A nemzeti és európai jog kapcsolatáról – Töprengések Vörös Imre könyve ürügyén

Minden bizonnyal napjaink és közeljövők legalapvetőbb kérdései közé tartoznak azok a problémák, amelyeket Vörös Imre professzor, az MTA levelező tagja tesz alapos elemzés tárgyává legújabb, *Csoportkép Laokoóonnal – A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal* című kötetében (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2012. 127 p.). Az is kétségtelen, hogy a munka – példás szerénységgel – címében csupán a magyar jogi szférának a vívódására utal, holott a mű lényegesen mélyebb, egyúttal szélesebb körű elemzéseit által voltaképpen azt az igen fontos problémát feszegeti, hogy az egyes tagállamok belső, nemzeti jogai milyen viszonyban állnak az uniós joggal. E kérdéskört pedig alapvetően az egyes alkotmánybíróságok gyakorlata alapján, azok ítélezésének tükrében teszi analízis tárgyává, hogy azután az egyes részmegállapítások szintéziseként az olvasó elé tárja következtetéseit, immár kifejezetten a magyar és az európai uniós jog kapcsolatára vonatkozóan. Az sem kétséges, hogy a munka a benne tárgyalt kérdések fontossága és a feldolgozás alapossága, nem utolsó sorban eredetisége okán a későbbi kutatások számára alaplámpának, megkerülhetetlen hivatkozási pontnak tekinthető. Mielőtt azonban a monográfia főbb megállapításainak ismertetésébe foglalnánk, a kötet általános méltatása körében elengedhetetlen utalni arra, hogy a merőben szakirodalmi szöveg egésze a legszélesebb olvasóközönség számára is jól érthető, jól követhető, elegáns stílusban íródott. A tudományos művekre szerencsés esetben jellemző polemikus hangvétele pedig olyan dinamikát kölcsönöz a tárgyalásnak, amely folyamatosan ébren tartja, sőt fokozza az olvasó érdeklődését.

A kötet bevezetesként magyar, angol és német nyelvű összefoglalót ad a műről, amelyet a szerző előszava követ, amelyben a munka keletkezésének körülményein, valamint a

kötetnek a hazai jogfejlődés legutóbbi fejleményeivel való összefüggésein túl utalás történik bizonyos metodológiai kérdésekre is. A munka ezután hat fejezetben végzi el kitűzött feladatát, a nemzeti jog és az uniós jog kapcsolatának vizsgálatát. A szakirodalomban kifejezetten üdítőnek, sőt példaértékűnek tekinthető az I. Tézisek című rövid fejezet, amely majdnem háromezer esztendő európai fejlődésének adja történelemfilozófiai dimenziókat felvillantó rövid áttekintését a mitologikus időktől, a nyugati racionalizmuson és – annak mintegy ellenhatásaként jelentkező – irracionális tendenciákon át egészen napjainkig, az európai jogközösség megszületéséig. A II. fejezet, amelynek címe Néhány alkotmánybíróság esete az európai joggal, a magyar a cseh, a német és a francia alkotmánybíróság néhány fontos, elvi jelentőségű döntésén keresztül vázolja fel az egyes bírói fórumok állásfoglalását a nemzeti és az uniós jog viszonyáról. A III. fejezet az európai uniós jog néhány olyan fontos, az integráció szempontjából kitüntetett jelentőségű területének fejlődését mutatja be kritikai analízis útján, mint a versenyjog, a nemzetközi kollíziós magánjog, nemzetközi társasági jog, vagy az uniós polgárság. A IV. fejezet a jogelmélet szempontjából talán leginkább releváns kérdést, az európai uniós jog mibenlétét tárgyalja, mégpedig alkotmányjogi aspektusból. A mű V. fejezete – tulajdonképpen összegzése – a kutatási eredményeket a hazai jogrend vonatkozásában vonja le, részletesen bemutatva az uniós és a magyar jogrendszer viszonyát. A kötet VI., Kitekintés című fejezete – igencsak aktuális módon, ám továbbra is szigorúan tudományos igénnyel – a nemzetközi gazdasági viszonyok alakulásának tükrében tekint a mű alapproblémájára, a nemzeti jogoknak az uniós joggal való kapcsolatára, latolgatva egyúttal a lehetséges fejlődés perspektíváit is.

A szerző mindjárt a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése körében utal arra a helyzetre, amely egyúttal a monográfiában tárgyalt alapproblémát involválja. Arra tehát, hogy az Európai Unió olyan sajátos állami entitás, amely nem egyszeri aktussal, mintegy a „semmitől”jött létre, hanem fokozatosan, mégpedig nagy múltú államok folyamatos, mindig kiegészülő szerződéses rendszeréből. Ennek során az állami szuverenitások bizonyos mértékű leépítése és átruházása valósult meg. Kialakult egy, az öt létrehozó államoktól független entitás annak sajátos jogrendszerével együtt, sőt: éppen az által. Ebben a helyzetben szükségképpen merült, merül fel nem csupán az egyes entitásoknak, de az általuk konstituált jogrendszereknek a viszonya. A szerző igen plasztikusan mutat rá arra, hogy a magyar Alkotmánybíróság még Magyarország taggá válása előtt kialakított egy olyan elvi álláspontot, amely éles határvonalat – a szerző kifejezésével „tűzfalat” – húz az Unió joga és a hazai jog között. Ennek a szemléletnek bizonyos maradványai azt követően is

fennmaradtak, hogy az ország 2004-ben taggá vált. A 4/1997 (I.22.) AB határozat a magyar Társulási Egyezmény vonatkozásában úgy foglalt állást, hogy nemzetközi szerződés tekintetében csak előzetes normakontrollra van hatásköre, ám nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a szerződést kihirdető magyar jogszabály alkotmányosságát utólag is vizsgálja, nem érintve döntésével az államot a már megkötött szerződés alapján terhelő nemzetközi kötelezettségeket. E döntés már implikálta tehát az Alkotmánybíróság gyakorlatának az a később is érvényesülő tendenciáját, hogy az uniós joggal viszonylag óvatosan bánik, vele szemben többé-kevésbé kitérő politikát folytat, viszont, az annak alapján megszülető hazai joganyag vonatkozásában következetesen érvényre juttatja az Alkotmányban foglalt rendelkezéseket, mégpedig egy olyan szuverenitáskonceptió alapján, amely csupán mérsékelten veszi figyelembe az integrációból adódó közjogi átrendeződést.

Helyesen mutat rá a szerző arra, hogy ugyanez az óvatosság érhető tetten a 17/2004.(V.25) AB határozatban is, amely szintén nem kívánt közvetlenül szembenézni a közösségi jog alkotmányossági vizsgálatának kérdésével, hanem kizárólag az implementációt szolgáló magyar jogszabály kérdésében foglalt állást. Az Alkotmánybíróság ekkor rámutatott arra is, hogy a magyar jogszabály külön vizsgálendő, mivel az nem azonos magával az uniós rendelkezéssel, tekintettel arra, hogy a magyar szabályozás nem pusztán közzé teszi az uniós előírást, hanem mintegy operacionalizálja is azt. Hangsúlyozni kell, külön elismerést érdemelnek a szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek rendkívül érzékenyen mutatnak rá az egyes alkotmánybíróságok – így a magyar testület – döntéseiben alakot öltő szellemre és szemléletre, bizonytalanságokra és nyomon követhető törekvésekre. A jog szelleme és működésének lényege ugyanis alighanem ezekben a mozzanatokban ragadható meg: e koncepcionális tényezők reprodukálódnak időről-időre az újabb és újabb döntésekben, kialakítva így egy sajátos ítélkezési kultúrát, egyúttal megszilárdítva magát a jogrendet. Hogy aztán ez a jogrend tartalmi és axiológiai oldalról hogyan minősíthető, ez természetesen már egészen más kérdés.

Rendkívül érdekesítő és sok tanulsággal szolgáló a szerzőnek az ún. szerencsejáték ügyben hozott, 1053/E/2005 AB határozattal kapcsolatos elemzése, amelynek nyomán kimutatja, hogy az Alkotmánybíróság nem tekinti alkotmányellenesnek a magyar jog mulasztás útján fennálló ütközését uniós joggal. Ugyanennek a határozatnak arra a fontos tételére is felhívja a szerző a figyelmet, amely kimondja, hogy az EU-t létrehozó és módosító szerződéseket szerződéses eredetük ellenére nem nemzetközi szerződésként kezeli. Ez egyúttal – immár a taggá válás tényének szem előtt tartása nyomán – finom elmozdulást

jelentett a Társulási Megállapodással kapcsolatos alkotmánybíróági állásponthoz képest, mely utóbbi még figyelmen kívül hagyta a társulásból adódó sajátos státusz létrejöttét. Az ügyeleti díjak kérdésében hozott döntés azonban – azáltal, hogy csupán a jövőre nézve semmisítette meg az EU-s szabályozással ellentétes hazai normát, miközben azt a rendes bíróságok ítélkezésük során már mellőzték az uniós előírások elsőbbsége és közvetlen hatálya okán – ismételten kifejezésre juttatta az AB fokozott óvatosságát az EU-s jog és a hazai jog viszonyának kérdésében. Ez esetben ugyanis már nem szabályozási mulasztással összefüggésben, hanem a hazai és az uniós jog kifejezett ellentéte esetén sem mondta ki a megsemmisítést visszamenőleges hatállyal.

Másrészt viszont – vélhetően előremutatónak szánt élel – a testület ez alkalommal megfogalmazta, hogy az uniós jog a hazai jogrendszer része, mivel Magyarország az EU tagja. A szerző egyébként igen logikus érvek alapján vonja kétségbe, hogy az EU-s jog a belső jog része volna, és akként foglal állást, hogy az uniós joga a hazai jogrendszertől különböző, sajátos jogrendszert alkot. Ezen a ponton – merőben jogelméleti-jogfilozófiai élel – hangsúlyozni szükséges, hogy e kérdésben az állásfoglalást különösen problematikusá éppen az a helyzet teszi, amelyet a szerző maga is vázolt a kérdéskör exponálásaként. Nevezetesen az EU létrejöttének atipikus, fokozatos jellegét. E körülményre tekintettel ugyanis ebben a kérdésben bajosan alkalmazhatók azok az elméleti megközelítések, amelyek a jogtudomány eddigi fejlődése során, mégpedig a nemzetállami fogalomrendszerben fogant szuverenitáskonceptió szem előtt tartásával alakultak ki.

Ha elfogadjuk az EU állami entitását és saját jogrendszerének létét, egyúttal egy mérsékelt pozitivistikus megközelítést alkalmazunk, úgy kifejezetten a szerző érvelésére kell hajlanunk. Nincs ugyanis sem olyan uniós, sem pedig belső rendelkezés, amely az uniós jognak a belső jog részeként való meghatározását adja. Ha azonban jogszociológiai oldalról, a tényleges hatályosulás kérdésének előtérbe helyezésével vizsgáljuk a problémát, akkor érvek sorakoztathatók fel az uniós jognak a belső jog részeként való meghatározása mellett. A kérdésben azonban – álláspontom szerint – meghúzódik az EU-nak mint sajátos entitásnak a minőségével kapcsolatos azon dilemma, amelyet a szerző a IV. fejezetben tárgyal. A német szakirodalom jelentékeny része és a német alkotmánybíróági gyakorlat – amint az a szerző kiváló kötetéből is kitűnik – többé-kevésbé következetesen Staatenverbund-ként és nem mondjuk Bundesstaat-ként említi az Uniót. E körülmény azonban nem pusztán arra utal, hogy – akár más államokban – Németországban is erős az ellenérzés a föderatív Európa víziójával

szemben, hanem arra is, hogy a szövetségi állam fogalmától megkülönböztetett *államszövetség* alkalmasabbnak tűnik az Unió természetének zárójelbe helyezésére.

Az EU-nak mint szövetségnek a meghatározása ugyanis a *szereződéses* jelleget állítja előtérbe, mégpedig a sajátos *entitással* járó jelleg rovására. A szerződéses felfogás azonban – amelynek az elemei nyomokban a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is kimutathatók – egy olyan megközelítést implikál, amely az uniós szabályokból eredő jogok és kötelezettségek alanyának alapvetően a tagállamokat tekinti. Ebben a megközelítésben az EU – mint közelebbről meghatározni nem kívánt szövetség – által létrehozott normák „következmenyei lényegében az államokon állnak be”. Ez a szemlélet még akkor is tetten érhető, ha senki nem vonja kétségbe nyíltan, hogy az uniós normák jelentős részének jogosítottjai és kötelezettjei közvetlenül az unió polgárai. E szemlélet azonban alighanem az EU létrejöttének nemzetközi jogi eredetével függ össze, amely nemzetközi jogban alapvetően az *államok* állnak egymással jogviszonyban. Az a magyar alkotmánybírósági álláspont tehát, amely az EU-s jogról azt vélelmezi, hogy a hazai jog része, kimondatlanul is a német Staatenverbund-konceptió alapján áll, és a nemzetállami szuverenitás elsőbbségét, valamint – ezzel összefüggésben – az államon beálló joghatásokat valló, de legalábbis ezeket előtérbe helyező elméleti megközelítést implikál.

Megjegyzendő, hogy a kötet a IV. fejezetében – az egyes alkotmánybírósági gyakorlatok és bizonyos európai jogterületek elemzése után – tér rá az EU és az EU-s jog mibenlétének rendkívül izgalmas és alapvető jelentőségű kérdésére. Megítélésem szerint azonban az ezzel kapcsolatos problematika olyannyira fundamentális, és az egyéb témák helyes megértését olyannyira feltételező természetű, hogy célszerű lett volna ennek tárgyalását a kötet elején, de legkésőbb a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzését követően elhelyezni. Természetesen érthető a gyakorlati problémák iránt különösen fogékony szerző törekvése, hogy ehhez az elvi jelentőségű kérdéskörhöz már az EU-s joggal összefüggő praxis releváns részével felvértezett olvasókat vezessen el. A dolog azonban fordítva is igaz, az egyes praxisok és intézmények olvasói megközelítését nagyban elősegítették volna azok az elvi ismeretek, amelyeket a szerző a IV. fejezetben tár elénk.

A szerző a magyar alkotmánybíróság gyakorlatának tárgyalását alapvető tanulságok levonásával zárja. A testület sarkalatos jelentőségű ítéleteinek alapján a)-tól f)-ig hat pontban összegzi azokat a tételeket, amelyeket a belső és az EU-s jog viszonyával kapcsolatosan a testület gyakorlatából le lehet szűrni, majd e tételeket kritikai vizsgálat alá veszi. E körben rámutat, hogy az Alkotmánybíróság mérceként ugyan kizárólag az Alkotmányt (az

Alaptörvényt) alkalmazhatja, és eddigi gyakorlata során kifejezetten törekedett is arra, hogy erre szorítkozzék, ám az ún. csatlakozási-integrációs klauzula igenis megnyitja az utat az európai jognak az alkalmazása előtt. Ez pedig nem csupán a perben ítélező bíróságok számára lehetőség, de az Alkotmánybíróság számára is. Ám mindjárt azt is tegyük hozzá, hogy itt alighanem kötelezettségről is szó van.

A kötet európai kitekintése mindjárt egy közép-európai, volt szocialista ország, Csehország alkotmánybírósági működésének elemzésével indul. A szerző itt üdvözli azt az újszerű felfogást, amelyet a cseh alkotmánybíróság a népszuverenitás-felfogás újraértelmezésével kialakított, rámutatva arra, hogy az nem azonosítható az állam szuverenitásával, amely utóbbiból – a népszuverenitás sérelme nélkül – bizonyos jogosítványok az Unióra szálltak. A szerző jelentős teret ad a német alkotmánybíróság, a Bundesverfassungsgericht elvi jelentőségű munkája bemutatásának. Rámutat arra, hogy a szervezet nagy hangsúlyt helyez annak ellenőrzésére, hogy az EU-s joganyag megfelelő felhatalmazás birtokában, annak keretei között születik-e. A német szakirodalom tükrében vázolja azt a meglehetősen defenzív pozíciót, amelyet a német alkotmánybíróság elfoglal az – általa a nemzeti jog konkurenciájának tekintett – uniós joggal szemben. Utal arra is, hogy a 18-19. században kialakult „alkotmányjogi világmép” milyen módon képezi gátját az EU-ról, illetve az EU jogállásáról való, új szerű gondolkodásnak. Érzékelteti azonban azt a fejlődési vonalat is, mely az EU létének szinte csak tudomásul vételétől elvezet egy olyan álláspontig, amely távlatilag már egy szövetségi államot feltételez. A német alkotmánybíróság gyakorlatát elemző fejezetben előkerülnek olyan, az EU mibenlétét érintő, alapvető fontosságú értelmezési módok, amelyekre a szerző rendszeresen a már említett IV. fejezetben tér vissza. Plasztikusan mutatja be, miként vezeti le a német testület az integráció feletti nemzeti ellenőrzési jogot abból a felfogásából, hogy a tagállamok voltaképpen az integrációs szerződések urai. Ernst Joachim Mestmäckert idézve hangsúlyozza azonban, hogy a szuverenitás mint a független és legfelsőbb közhatalom régen elvesztette már fogalmi egyértelműségét. Ehhez csupán azt fűzhetjük hozzá, hogy külön, alapos vizsgálat tárgya lehetne, hogy a XVI. századtól, különösen Bodintól kezdődően körvonalazódó szuverenitáskonceptió valaha is érvényes volt-e a maga tisztaságában.

A német alkotmánybírósági felfogás azonban abból a szempontból mindenképpen védhetőnek tűnik, hogy a hagyományos felfogás szerint a szuverenitás *eredeti* jogalkotói hatásköröket feltételez, míg az EU vitathatatlanul *származékos*, az integrációs szerződések által megszerzett jogköröket gyakorol. A szerző gyakran használt kifejezésével élve azonban

ez a helyzet is „dupla fenekű”, ugyanis pontosan a nyugati szuverenitáskonceptió megszületésével szinte egy időben, annak egyoldalúságait korrigálendő fogalmazódtak meg a jog- és államfilozófiában az ún. szerződéselméletek. Ezek pedig az eredeti jogalkotói hatáskört birtokló szuverén létrejötte vonatkozásában éppúgy egy előzetes társadalmi szerződést vélelmeztek, mint ahogyan az EU-t és annak hatalmát is államok megállapodása, ha nem is társadalmi szerződése, de integrációs megállapodása konstituálja. Mindettől természetesen tökéletesen független kérdés, hogy a modern szociálpszichológia és humánológia alaposan megcáfolta a társadalmi szerződéses elméleteket, és rámutatott a hatalom kialakulásának spontán, eredeti úton létrejövő természetére.

A szerző a német alkotmánybírósági működés kritikai elemzését és értékelését végül annak bemutatásával zárja, hogy a német testület – a magyar viszonyok számára is példamutató módon – miként hagy széles teret az alkotmányos jogvédelemnek az alkotmányjogi panasz alkalmazhatóságával kapcsolatos, megengedő gyakorlata által. Az európai gyakorlat sarkalatos, voltaképpen paradigmaszerű, koncepcionális vonásainak analizését egy viszonylag új francia jogintézmény, és az azzal kapcsolatban kialakított európai álláspont elemzése zárja. A Franciaországban a 2008-as alkotmánymódosítás nyomán 2009-ben elfogadott ún. organikus törvény bevezette az előzetes alkotmányossági kérdés intézményét. A perben eljáró bíróságok ennek alapján – mielőtt az Európai Bírósághoz fordulnának előzetes kérdésükkel – egy szigorúan meghatározott eljárási rendben előterjesztést kell, hogy tegyenek a Franciaországban az alkotmánybíróság feladatait ellátó Conseil Constitutionnel-hez, az Alkotmányjogi Tanácshoz, amennyiben valamely jogszabálynak az alkotmányosságba és az uniós jogba való egyidejű ütközését tapasztalják. Ennek az intézménynek a bevezetése anyagi jogilag ugyan nem érintette az uniós jog elsőbbségét, azonban eljárásjogi szempontból késleltette annak közvetlen alkalmazhatóságát. Ezt az ellentmondást a felső bíróság (Cour de Cassation) ítéletével úgy igyekezett feloldani, hogy kimondta, nincs akadálya annak, hogy a perbíróság *ideiglenes intézkedéssel* biztosíthatja uniós jog érvényesülését. Az Európai Bíróság méltányolva a nemzeti jogszolgáltatás erőfeszítéseit az uniós joggal való összhang megteremtésére – maga is kompromisszumot keresve – az „együttműködő alkotmányosság” elve alapján nem kifogásolta a francia szabályozást.

A kötet egyes európai alkotmánybíróságok elvi jelentőségű gyakorlatának bemutatását követően az uniós versenyjog, a nemzetközi kollíziós magánjog jog, a nemzetközi társasági jog és az uniós polgárság kérdéseit tárgyalja mint olyan területeket, amelyek a gazdasági és

politikai integráció szempontjából stratégiai jelentőségűek. A tisztességtelen gazdasági tevékenység uniós szabályozásának magyarországi implementálásával kapcsolatban igen élesen, ám annál indokoltabban mutat rá azokra a szakszerűtlenségekre, amelyek a belső szabályozás korrekciójának szükségességét vetik fel. E sorok írója 2008-ban maga is részt vett az ún. UCP irányelv hazai jogba való átültetésének előkészítésében, és az egyeztetések során szerzett tapasztalataival messzemenően igazolni tudja a szerző fenntartásait. Ez esetben is tetten érhető volt ugyanis a hazai túlszabályozásra való hajlam, amely legtöbb esetben egyfajta szakmai bizonytalanságnak a „biztos, ami biztos” alapú kompenzálásából eredt. Nem vitatva tehát a közhatalom politikai természetét, elengedhetetlennek tűnik azonban, hogy a közigazgatás és a jogszabály-előkészítés mind fokozottabban vegye igénybe a tudományos műhelyek tapasztalatait ahelyett, hogy a pártpolitika leképeződésének adjon színteret.

A szerző a versenykorlátozásra vonatkozó szabályokkal összefüggésben rámutat a belső jog részét képező eljárási szabályok alapvető, adott esetben az anyagi jogosultság érvényesíthetőségét is érzékenyen érintő fontosságára. A nemzetközi kollíziós magánjog körében a jogválasztás szabadságát és annak korlátait érintő alapvető dogmatikai kérdéseket tárgyal a monográfia, rámutatva a szerződéses viszonyokon belüli és az azokon kívüli lehetőségek lényegi különbségeire. A nemzetközi társasági jog vonatkozásában a szerző elsősorban a *honosság* kérdésével kapcsolatos problémákat veszi vizsgálat alá, érintve azoknak olyan alapvető jogintézményekkel való összefüggéseit, mint például a végelszámolás és a felszámolás. Különösen sok tanulsággal szolgál az uniós polgárság kérdésének tárgyalása, amely – a még éppen csak formálódó – jogterületnek a kiváló bemutatását a szerző külön tanulmányban is elvégezte. Rendkívüli jelentőségűnek tartom a szerző azon elemzését, amelyet a nemzeti és az uniós állampolgárság viszonya, valamint az uniós állampolgárság jogi tartalma körében fejt ki.

A kötet már többször említett, jogelméleti, állam- és jogbölcseleti relevanciájú IV. fejezete kiválóan mutatja be az EU-val és annak jogával kapcsolatos jellemző nézeteket, amelyek közül az az álláspont tekinthető uralkodónak, amely az Unióban egy *sui generis* képződményt kell látni, amely így nem minősül sem szövetségi államnak, sem pedig nemzetközi szervezetnek. Gert Nicolaysent idézve a szerző említést tesz az EU-nak mint „állam alatti” szerveződésnek a meghatározásáról is, amely jól tükrözi a többségi német álláspont nemzetállam-központú, szerződéses, és a „szerződés urai”-ról szóló szemléletét. Kiválóan mutatja be az ún. szerződéses alkotmány fogalmát amely éppen azáltal különbözik a hagyományos értelemben vett, nemzetállami alkotmányoktól, hogy jelenleg nincs „mögötte”

egy európai szövetségi állam, amelynek vonatkozásában – mint ilyet – értelmezni lehetne. E fejezetben a szerző – utalva a hagyományos közjog-magánjog felosztás meghaladottságára is – strukturális áttekintést ad az EU joganyagának rendszeréről, hangsúlyozva egyúttal azokat a dogmatikai nehézségeket is, amelyek egy kiforrott, *communis opinio*nak tekinthető rendszerezés előtt állnak.

A monográfia V. fejezete az addig tárgyalt témák nyomán leszűrt következtetések tükrében tér vissza a magyar alkotmánybírósági gyakorlat elemzésére és értékelésére. Rámutat, hogy a belső és az uniós jog már amiatt is különálló, párhuzamosan létező, mellérendelt jogrendszernek tekintendők, mert érvényességük, hatályosságuk alapja, jogforrási eredetük, jogpolitikai irányultságuk eltérő. E gondolatsor, különösen, ha a szerző – az e monográfiában több helyen fellelhető megállapításokat kifejezetten ebből a nézőpontból egységbe rendezve – külön tanulmányban is közzétenné, olyan jelentőségű *jogelméleti distinkció* magjává válhatna, amelyet Peschka Vilmos a jogalkotás útján születő és a jogalkalmazás útján létrejövő jog vonatkozásában egykor megállapított. A szerző ezen a helyen is kitér a jogszabályi rendszerezésből adódó problematikára, amely szorosan összefügg az uniós jogrendszer sajátos, a hagyományos rendszerezési kategóriáknak ellenálló természetével. Elméleti igényrel veszi sorra azokat a valós és lehetséges eseteket, amelyekben a hazai jog és az uniós jog összeütközése felmerül, illetve felmerülhet. Az együttműködő alkotmányosság elvének fényében vizsgálja az Alkotmánybíróság óvatos, az EU jogát tiszteletben tartó, ám annak alkotmányos vizsgálatát kerülni igyekvő gyakorlatát. Végül az alkotmány olyan, az eddigieknél egyértelműbb rendelkezésére tesz javaslatot, amely az Alkotmánybíróság iránymutató gyakorlatának hiányát pótlandó, eloszlathatja a kétségeket a többek között hatásköri problémát is jelentő kérdéssel kapcsolatosan.

A monográfia VI. fejezete elsősorban az elmúlt évek gazdasági válságának tükrében teszi elemzés tárgyává nem csupán a monetáris unió problematikáját, de egy, a jövőben talán aktuálisra váló fiskális unió lehetőségeit is.

Aligha túlzás azt állítani, hogy Vörös Imre legújabb monográfiája – az elemzés mélysége, a feldolgozott irodalom terjedelme, adatok számossága, a téma kezelésének rendszeressége, nem utolsósorban következtetései megalapozottsága és újdonsága okán – a nemzeti jogrendszerek és az uniós jog kapcsolatát érintő további kutatások alapvető forrásmunkájává válik.